

Utracona biblioteka gen. Jana Henryka Dąbrowskiego

Portret gen. J. H. Dąbrowskiego. Aleksander Regulski. Ze zbiorów BN w Warszawie

Zrządzeniem losu w krótkim czasie przypadają trzy okrągłe rocznice związane z osobą gen. Jana Henryka Dąbrowskiego (1755-1818). W lipcu 1997 r. minęła dwusetna rocznica powstania „Pieśni Legionów Polskich we Włoszech”, nazwanej w 1831 r. „Mazurem Dąbrowskiego”. 6 czerwca 1998 r. była obchodzona 180 rocznica śmierci twórcy Legionów, a w połowie sierpnia 1999 r. przypada dwusetna rocznica udziału gen. J. H. Dąbrowskiego w bitwie pod Novi we Włoszech. Z pewnym wyprzedzeniem nawiązując do tej właśnie rocznicy, przypominając notę rękopiśmienną w języku włoskim: *Questo libro fortunata mente à Salvato la vita al mio amico ie gen. Dąbrowski, a cui ilo l'avero prestato J.C. Reinhart*¹. Przytoczona nota znajduje się na egzemplarzu drugiego tomu dzieła *Geschichte des dreissigjährigen Kriegs* Friedricha Schillera (Leipzig 1792) zachowanego w zbiorach Muzeum Wojska Polskiego w Warszawie². Z wielu przekazów źródłowych wiadomo, że w pamiętnej bitwie rozegranej w 1799 r. z udziałem J. H. Dąbrowskiego książka ta, noszona w kieszeni kamizelki pod mundurem, ocalała Dąbrowskiemu życie, ponieważ właśnie w niej utkwiała kula wymierzona w Generała. Tomik ten po 1799 r. został подарowany przez właściciela przyjacielowi, Johannowi Christianowi Reinhartowi, malarzowi, a także autorowi zacytowanej noty. W pierwszych latach XIX w. pisano o książce jako o cennej pamiątce po bohaterze. Do dziejów tej książki powrócę w dalszej części artykułu.

Powszechnie wiadomo, że w sporządzonym na rok przed śmiercią testamentem gen. Dąbrowski zapisał wszystkie swoje zbiory, w tym ca-

łą bibliotekę, Towarzystwu Warszawskiemu Przyjaciół Nauk, którego był członkiem przybranym od 1811 r.³: *Moją broń i zbrojownię (te są wyrazy testamentu), wszystkie moje rękopisy dotyczące przedmiotów wojskowych, historycznych, politycznych i pięknych nauk, wszystkie plany, rysunki, mapy, kopiersztychy, portrety i rozmaite do tego ściągające się instrumenty, moją całą bibliotekę, wszystką broń i ryszunki jakiego bądź nazwiska, armaty, wszystkie starożytne ubiory, mój złoty emaliowany pałasz, który od Naczelnika Kościuszki w roku 1794 otrzymałem, mój żelazny pałasz, który zwykle nosiłem i w ogólności wszystkie podobne rzeczy, w którymkolwiek bądź kraju znajdować się mogą, o ile są moją własnością, zapisuję Świątelnemu Towarzystwu w Warszawie, które tam wyłącznie pod nazwiskiem Towarzystwa Przyjaciół Nauk egzystuje. Przyłączam do tego ten warunek, aby każdemu Polakowi wolno było rzeczy te w miejscu zachowania oglądać i czytać, nie mogą jednak być rozdzielone, ani alienowane, lecz mają pozostać jako własność rzeczzonego Towarzystwa. Zaklinam moich sukcesorów, aby wszystkie te rzeczy sumiennie temuż Towarzystwu oddali.*⁴

Wśród ważnych pamiątek po gen. Dąbrowskim, które Towarzystwo Przyjaciół Nauk starało się pozyskać, zgodnie z wolą testatora, było wspomniane dzieło F. Schillera o historii wojny trzydziestoletniej, wówczas znajdujące się w Rzymie. Potrzebę takich starań podnoszono na posiedzeniu ogólnym TPN w dniu 6.12.1818 r., a więc osiem miesięcy po śmierci gen. J. H. Dąbrowskiego⁵. W lipcu 1820 r. nadeszła pozytywna odpowiedź od samego prof. Reinharta z Rzymu, a także książka oczekiwana przez TPN. Tekst listu Reinharta do TPN w tłumaczeniu na język polski zamieścił „Pamiętnik Warszawski”, poprzedzając go artykułem zatytułowanym „Przybytek do sali Dąbrowskiego książki, która mu życie ocaliła”⁶. Z kolei TPN obiecało przekazać J. C. Reinhartowi, jako dowód wdzięczności, dwunastotomowe wydanie wszystkich dzieł Schillera, drukowane w Lipsku i oprawne w półskórek⁷.

W „Sali Dąbrowskiego” TPN znalazły się, prócz egzemplarza „Historii wojny trzydziestoletniej”, wszystkie zbiory archiwalne, muzealne i biblioteczne (1141 woluminów)⁸. W 1832 r. wraz ze zbiorami TPN wywiezione zostały do Rosji.

Wiele faktów dotyczących biblioteki gen. J. H. Dąbrowskiego oczekuje szczegółowych badań, niestety trudnych do realizacji wobec utraty, czy chociażby rozproszenia źródeł, zwłaszcza spisu zawartości kolekcji i samych książek. Nie tracąc jednak nadziei na dotarcie w przyszłości do najważniejszych źródeł, przy uwzględnieniu aktualnych uwarunkowań, pozostaje mi zwrócić uwagę na ocalałe fragmenty biblioteki i zasygnalizować przy tej okazji wybrane kierunki dalszych poszukiwań.

Dzisiaj, po prawie dwustu latach, można obejrzeć „Historię wojny trzydziestoletniej” w języku niemieckim ze śladami po kuli karabinowej i z notą wpisaną ręką prof. Reinharta po zakończeniu bitwy pod Novi bądź tuż przed wysłaniem książki do Warszawy. Wyraźne ślady uszkodzenia książki są widoczne na górnej okładzinie oprawy (skóra ciemnozielonego koloru, ze złoceniami na grzbiecie, na zewnątrz oklejona makulaturą zadrutowaną tekstem w języku francuskim) oraz na karcie tytułowej (najmniejszy ślad po kuli wi-

doczny pod długą linią oddzielającą tytuł dzieła od oznaczenia tomu).

Dokumentacja muzealna pozwoliła ustalić późniejsze losy książki, tj. od momentu włączenia jej do zbiorów TPN aż do współczesności. W inwentarzu zbiorów Muzeum Wojska Polskiego w Warszawie, gdzie książka znajduje się od prawie 70 lat, opis dzieła Schillera opatrzone został trzema istotnymi notatkami. Potwierdzają i wyjaśniają one losy egzemplarza po śmierci gen. Dąbrowskiego. Pierwsza notatka mówi, że druk stanowił własność Towarzystwa Warszawskiego Przyjaciół Nauk. Druga notatka została napisana ołówkiem („Rosja”) i świadczy o tym, że egzemplarz był rewindykowany z Rosji do Polski po traktacie ryskim. Trzecia z kolei („z Dyrekcji Zbiorów Państwowych”) została podana w rubryce inwentarza muzeum przeznaczona na informację o źródle wpływu i wskazuje, że dzieło Schillera po powrocie z Petersburga (Cesarska Biblioteka Publiczna?) trafiło do Zamku Królewskiego w Warszawie, gdzie znajdowały się Zbiory Państwowe. Z tego miejsca druk, razem z innymi odzyskanymi pamiątkami po generale J. H. Dąbrowskim, w maju 1930 r. przeszedł do nowo utworzonego Muzeum Wojska. Krótko przed wybuchem II wojny światowej muzeum zorganizowało wystawę poświęconą pamięci gen. Dąbrowskiego. Wśród eksponatów, przypominających po latach niewoli narodowej zasługi Generała, znalazł się drugi tom dzieła F. Schillera⁸.

Burzliwe lata 1939-1945 szczęśliwie nie unicestwiły tego obiektu, w przeciwieństwie do wielu innych pamiątek po Generale przechowywanych w kilku bibliotekach warszawskich: w Bibliotece Uniwersyteckiej, Bibliotece Narodowej (rewindykaty) i Centralnej Bibliotece Wojskowej (dublety otrzymane z BUW i z BN). Świadomie pomijam bliżej nieokreśloną i dotąd nie zbadaną część biblioteki gen. J. H. Dąbrowskiego, która po upadku powstania listopadowego została wywieziona razem z większością zbiorów TPN do Petersburga. Powszechnie wiadomo, że tylko niewielka część spośród wielotysięcznych zbiorów wywiezionych w latach 1832-1834 do Rosji powróciła po traktacie ryskim do Polski. Zbiory zatrzymane w Petersburgu ulegały dalszemu rozpraszaniu. Praktyka ta dotyczyła m.in. zbiorów TPN, w tym – jak można przypuszczać – zbiorów z proveniencją gen. Dąbrowskiego.

W tym kontekście zasadne jest pytanie o liczbę książek z biblioteki gen. J. H. Dąbrowskiego zachowanych do chwili obecnej w Polsce. Niestety, pytanie to długo jeszcze pozostanie bez odpowiedzi. W wyniku dotychczasowych badań nad zbiorami bibliotecznymi TPN udało się odnaleźć i zidentyfikować 17 druków należących do gen. Dąbrowskiego.

Wszystkie druki przetrwały w Warszawie i są w wymienionych już bibliotekach, przy czym Biblioteka Uniwersytecka ma 7 dzieł, Biblioteka Narodowa 4 dzieła, a Centralna Biblioteka Wojskowa 6 dzieł. Do liczb tych należy jeszcze dodać egzemplarz dzieła ze zbiorów Muzeum Wojska Polskiego, będący zasadniczym wątkiem niniejszego artykułu. Znaczna część kolekcji gen. Dąbrowskiego – rękopisy, grafika i kartografia – zaginęła podczas II wojny światowej. Straty te są znane, przynajmniej częściowo, dzięki sporządzonej przed wojną dokumentacji.¹⁰

Prawdopodobne straty wojenne wśród starych druków i druków z początku XIX w. nie są mi na razie znane; nie natrafiłam dotychczas na żadne potwierdzenie przypuszczalnych strat w tym zakresie.

Wypada na zakończenie wyrazić nadzieję, że badania proveniencyjne, prowadzone sukcesywnie przez biblioteki naukowe, zwłaszcza Bibliotekę Uniwersytecką w Warszawie, ujawnią dalsze egzemplarze ze znakami własnościowymi gen. J. H. Dąbrowskiego.

Z uwagi na zabytkową wartość kolekcji, jej ochrona jest niezbędna w takim samym stopniu, jak to jest czynione w odniesieniu do wielu innych pamiątek historycznych. Bez profesjonalnie sporządzonej dokumentacji ocalała we fragmentach kolekcja nie może być chroniona w należyty sposób. Tak więc dokumentacja i ochrona zabytków piśmienniczych to dwa wzajemnie uzupełniające się zadania bibliotek w Polsce, a także poza jej granicami.

Urszula Paszkiewicz

¹ „Ta książka szczęśliwym zarządzeniem Odkupiciela ocalała życie mojemu przyjacielowi gen. Dąbrowskiemu, którą od niego otrzymałem J. C. Reinhart”

² W Bibliotece Muzeum Wojska Polskiego znajdują się także dwa pozostałe tomy „Historii wojny trzydziestoletniej” F. Schillera (Leipzig 1791. T. 1, 1793. T. 3) sygn. 13220B.

³ J. Michalski: Z dziejów Towarzystwa Przyjaciół Nauk. Warszawa: 1953, s. 63

⁴ Cytuję za: „Roczniki Towarzystwa Królewskiego Przyjaciół Nauk” T. 13. 1820, s. 23-24. Pisownia testamentu gen. J. H. Dąbrowskiego została uwspółcześiona

⁵ Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie (dalej skrót: AGAD), TPN, sygn. 61, s. 87

⁶ „Pamiętnik Warszawski” 1820. T. 18, s. 382-384. Por. też: J. W. Gomulicki: Książka – pułkerz bojowy. „Nowe Książki” 1957 nr 14 s. 861

⁷ AGAD, TPN sygn. 62, s. 100-101

⁸ Ł. Gołębiowski: Opisanie historyczno-statystyczne miasta Warszawy. Wyd. 2 popr., znacznie pomn. i rozszerz. Warszawa: 1827, s. 156

⁹ Katalog wystawy poświęconej pamięci generała Jana Henryka Dąbrowskiego. Warszawa 1939 r. Muzeum Wojska. Opis drugiego tomu dzieła F. Schillera na s. 41, poz. 139

¹⁰ Archiwum Biblioteki Uniwersyteckiej w Warszawie sygn. 760/VIII, s. 25.: „Collection Dombrowski”. 1934 r. Spis 711 pozycji planów i rysunków ze zbiorów gen. J. H. Dąbrowskiego przekazanych Bibliotece Narodowej. P. Bańkowski: Straty Biblioteki Narodowej w zakresie rękopiśmiennych źródeł historycznych. W: Straty bibliotek i archiwów warszawskich w zakresie rękopiśmiennych źródeł historycznych. T. 3: Biblioteki. Warszawa 1955 r., s. 30-58: „Collectio Autographorum nr 210 – Teki Generała Dąbrowskiego”.